

Enterrats a la valenciana

L'arquitectura especial dels cementeris

Els cementeris municipals o generals, tal com avui els coneixem, són un invent relativament recent. Fins l'any 1804, cadascuna de les parròquies dels pobles i les ciutats gaudia del propi cementeri.

Alguns oficis o gremis tenien sepulcres per als seus membres en l'interior d'esglésies o claustres, a més d'unes determinades famílies nobles o riques i les personalitats eclesiàstiques, tan aficionades a reposar eternament en l'interior dels temples. Pel que fa als desheretats, els qui morien sense llar ni família coneguda, els pobres de solemnitat i els ajusticiats, hi havia diversos ordes religiosos o confraries que s'encarregaven de la pietosa tasca de soterrar els difunts, com a València la Confraria dels Desemparats. Fossars comunitaris i «vasos dels penjats» allotjarien, fins la gloriosa diada de la resurrecció de la carn, les despulles dels qui foren fins el darrer moment la púrria de la societat.

Parlar dels cementeris del País Va-

Fòlvic NICOLAS

lencià com qui parla d'una categoria particular, diferenciada i indestriable de cementeris, és ben difícil. Com a tot arreu, poc o res tenen a veure les humils necròpolis marineres, les de muntanya o els cementeris blancs de l'horta amb els immensos «dormitoris» bigarrats i quasi industrials que han edificat els grans municipis. Els condicionaments geogràfics, climàtics i sobretot econòmics i culturals contribueixen a accentuar aquesta diferenciació, que ja fa quasi impossible definir un arquetipus fidedigne de cementeri valencià.

Tot i així, l'arquitecte Vicent Garcia, que ha estudiat amb certa profunditat la matèria, opina que pot parlar-se d'una tipologia valenciana, de determinats trets coincidents que identifiquen, d'alguna manera, les nostres ciutats dels morts.

Les referències arquitectòniques i simbòliques, el color, els materials de construcció i els ornaments de nínxols i panteons tenen relació directa, segons explica Vicent Garcia, amb l'estil de la burgesia semirural valenciana, que decideix, entre la se-

«Dormitoris» bigarrats i quasi industrials per al somni etern

guna meitat del segle passat i començaments d'aquest, transformar, «urbanitzant-los», els seus habitatges.

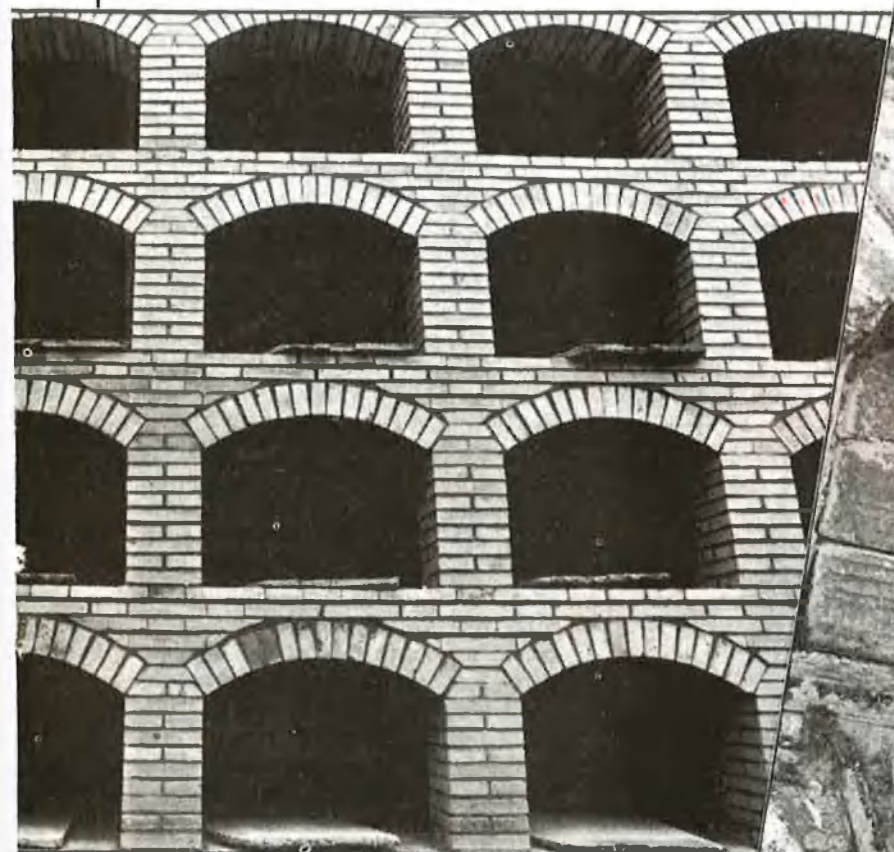
«Amb la terciarització de les ocupacions, és a dir, la divisió del treball, la cambra de les cases de poble esdevé habitatge, la façana es reforma, s'introdueix un llenguatge urbà d'acord amb les necessitats d'uns pobles que creixen vertiginosament i d'una burgesia incipient desitjosa d'assumir un paper diferenciat, de donar-se importància.» El modernisme arquitectònic arriba tardanament al País Valencià, carregat d'eclecticisme, i sovint també de «coentor» i amb un caire «provincià», com diu Vicent Garcia.

De tota manera, l'arrelament esdevé indiscutible, i la burgesia valenciana es llança amb entusiasme a emprar-ne els elements més característics, tant en l'ornament de les llars com en l'edificació de túmuls i panteons, que són, ja en les darries del segle passat, una incontestable necessitat social com a mostra de prestigi i de benestar econòmic. La competència interfamiliar comp-

Una pesada llosa de marbre, entre gats, plantes i flors...

Francesc i Ciscar

Francesc i Ciscar

ta amb una nova arma; els cementeris esdevenen camp de batalla de la burgesia amb deliris de grandesa, que dedicarà notables fortunes a la construcció dels seus xalets eterns.

La barreja d'elements arquitectònics modernistes i historicistes, la utilització del color, de la rajola i el taulell de ceràmica, es confonen en els nostres cementeris amb ornaments de tota mena, més o menys adequats a les circumstàncies, en un batibull tot sovint assimilable a una fira internacional del *kitsch*. Parlem, per descomptat, dels cementeris de les poblacions més grans. Els pobles petits, siguen de mar o de muntanya, gaudeixen de necròpolis més humils, enfilades tot sovint a la muntanyeta més propera, voltades de xiprers, senzilles i silencioses.

Tanmateix, un perill atenalla el futur de cementeris que havien estat tan bells com el de Vilafamés o el de Morella; ni tan sols els més allunyats o els més tranquils tenen gaires possibilitats de defugir-lo. La uniformització, com a conseqüència de la proliferació de nínxols fets a l'engròs, amb la forma i la vocació de ca-

laixets destinats a encabir el major nombre possible de difunts, arxivats per a la Història, acabarà destruint aquests espais incomparables.

Si una planificació adequada no tracta d'evitar aquest desgavell urbanístic allí on encara és possible, els cementeris com a espais públics, patrimoni indestruïble dels ciutadans —els vius i els morts—, seran substituïts per rutinàries edificacions de ciment, de considerable alçària, però d'escàs interès.

Els *via crucis*, enfilats a les carenes o muntanyes més properes als pobles, són elements fonamentals que contribueixen a crear l'estètica i el simbolisme tradicional dels cementeris. Camins estrets, tot sovint escarpats, voltats de xiprers i d'«estacions», menen encara en molts dels nostres pobles a la casa dels morts.

La interpretació simbòlica d'aquests camins difícils és immediata: la vida, una passió inútil, ascendent, arriba a la fi, al cim, a l'indret més proper a la divinitat... Bo, de fet, on arriba inevitablement és al cementeri, final de trajecte. Més xiprers, una tanca metàl·lica, una capella i una reduïda cambra, si s'es-

cau, per fer les autòpsies. Pot tractar-se de la necròpolis de Benilloba, al Comtat, o de la de Vilafamés, a la Plana Alta. Nínxols, amb pesades lloses de marbre, i enterraments a la mateixa terra, indicats amb una creu.

La riquesa dels ornaments, la presència o no de panteons i d'altres monuments, dependrà, en darrera instància, del nivell econòmic i de la competitivitat social de les famílies. Pot observar-se, tanmateix, que no hi ha grans diferències entre l'aspecte de nínxols i panteons dins d'un mateix cementeri, quan aquest és senzill.

Benilloba, per exemple, és un poble que ha invertit molts diners en els seus difunts. Quasi totes les lloses dels nínxols són de marbre negre, gravat o esculpit acuradament. Abunden les fotografies esmaltades i les inscripcions rutinàries en lletres metàl·liques. Imatges en miniatura de verges i sants, gerretes amb flors de plàstic i relleus delicadíssims amb motius al·legòrics de la vida i de la mort, són una constant sorprenent

en el cementeri d'una vila tan petita, dedicada a l'agricultura de secà i al tèxtil.

Vilafamés, ben al contrari, conserva encara algunes construccions funeràries de fusta, molt senzilles, amb escasses inscripcions i poquíssimes imatges. És un cementeri sobri, bell i tranquil, que es fa estimar.

Capelles cobertes de rajola de colors, molt brillant, d'estil apropiat al bizantí, identifiquen de lluny cementeris com els de Xàtiva i la Llosa de Ranes, d'altra banda tan diferents, a

Els cementeris civils o «protestants» integren una fauna especial, fins fa poc «maleïda», escassament coneguda, però molt atractiva i interessant. En uns espais que estem acostumats a veure monopolitzats pels símbols catòlics, apareixen de tant en tant mínims reductes tancats, que agrupen al seu si les sepultures dels jueus, els ateus, els agnòstics, els evangèlics, els suïcides... Estrangers, a casa pròpia o aliena, fins a la fi.

Les escasses mostres d'originalitat, i fins i tot de sentit de l'humor,

na tirallonga de tòpics escarits: «La teua dona i els teus fills no t'obliden» (per als marits difunts, i canviant els termes també per a les esposes), «Un àngel volà al cel» (per als xiquets), «Descanse en pau» (*unisex*), «Sempre et recordarem»..., i tots en castellà, per descomptat. Les úniques dedicatòries en català que hem trobat, totes al Cementeri General de València, solen ser redactades en una ortografia més que irregular, i no demostren una imaginació excessivament fèrtil: «Al nostre fill!! Tos pares, germanes i sers volguts no t'obliden.» «Ta filla i nets no te obliden»... Algunes lloses, en arrauxada demostració de nacionalisme, exhibeixen una senyereta («en blau») metàl·lica enganxada. Una altra, sens dubte pertanyent a un enfervorit entusiasta futbolístic, té gravat un enorme escut del Levante U. D. Les ànimes poètiques més sensibles però no gaire originals no dubten a reproduir *remakes* de la més atrabiliària lírica popular: «Una làgrima se evapora, una flor se marchita, una oración llega a Dios», o aquella altra, tan coneguda, «Nunca la ausencia causa el olvido cuando se quiere cada vez más...»

La iconografia fúnebre, que tantes joies escultòriques ha produït al llarg de la història, tampoc no s'excedeix per la gosadia dels plantejaments. Innumerables àngels, més o menys desconsolats, algun esquelet, heures i rellotges de sorra... De tant en tant, ens sobta algun retrat d'insuportable realisme, algun nu que sembla suferir, desafiant, les tràgiques circumstàncies que l'envolten, algun relleu macabrament morbós.

Els valencians, potser un gra massa aficionats al barroquisme decoratiu i a l'estètica «fallera», no som, però, excessivament retorçats. El nostre repertori fúnebre s'escota en manifestacions de sentimentalisme, de prepotència econòmica (vegeu alguns panteons) i de retòrica tristesa, però mai no traspasa els límits d'allò humanament suportable. La sensació predominant, en passejar pels nostres cementeris, és de tranquil·litat. Els nombrosos gats que s'hi han instal·lat, sense respectar ni tan sols els sepulcres més il·lustres, ho demostren. Al cementeri del Cabanyal, sense anar més lluny, ventrades senceres habiten al fons dels fossars més antics.

Xiprers i nínxols als tranquils carrers del cementeri

/ Francesc i Ciscar

la plana el primer i damunt una carena suau el segon, enfilat al cim d'un *via crucis*.

El cementeri de Rocafort, a l'Horta, ja té un caire ciutadà, si bé a petita escala. Amb nínxols, panteons i enterraments senzills, és bigarrat i variadíssim. Des del fastuós panteó erigit pel cantant Lauro Volpi fins a les creuetes de fusta sense cap inscripció que omplien la plaça central, l'oferta fúnebre és molt àmplia. Una inscripció, gravada sobre la llosa d'un nínxol, crida immediatament l'atenció: «¡¡¡ Amor mio, espérame!!!».

A Dénia és molt conegut el cementeri «anglès» o protestant, edificat per al descans dels comerciants d'ultramar i les seues famílies. Els qui el coneixen el troben preciós, si és que un cementeri pot assolir aquest qualificatiu. Blanc, net, tranquil, aporta un tret d'exotisme a la ciutat turística. En conèixer la seua existència, molts dels estrangers que freqüenten Dénia poden sentir-s'hi una mica més «a casa».

que poden trobar-se a les inscripcions funeràries pertanyen, quasi totes, a l'àmbit d'aquests cementeris civils.

«Así descansa un poeta / fou un gran valencianista / escrigué més que un ministre / morí sense una peseta», diu la làpida de Rafael Romero Romero, mort a València l'any 1982. De Salvador Sánchez Sánchez, mort l'any 1971, ens explica la seua llosa, també al cementeri civil de València, que «Dedicó toda su vida al logro de la justicia social». Entre estrelles de David, símbol omnipresent en les tombes dels jueus, i inscripcions evangèliques «no catòliques», ressalta la humil inscripció dedicada l'any 1935 a una dona jove, Anita Delma: «Tu compañero e hijos no te olvidan.»

El repertori de dedicatòries i epitafis no és gens variat. Aquelles llarguissimes inscripcions quasi hagiogràfiques que glossaven la vida i els miracles dels difunts del segle passat han esdevingut avui monòto-